

*Leonard-Mihail Rădulescu**

radulescu.leonard@yahoo.com

Ponticii, apogeu și decădere

Colonizarea

Pontos este un cuvânt grecesc care înseamnă „mare”, folosit cu precădere de lumea antică pentru a se referi la Marea Neagră – *Pontos Euxeinos* sau *Axeions* (Strabon, 1.2.10 C21). De asemenea, această denumire a mai fost utilizată pentru a desemna regatul elen condus de mithridazi, care a fost întemeiat undeva în secolul al IV-lea î.Hr. pe coasta sudică a Mării Negre, la poalele Munților Pontici (*idem*, 12.1.4 C534). Strabon afirma că atât ponții, cât și vecinii lor, capadocienii, s-au dezvoltat în cadrul a două satrapii ale Imperiului Persan, iar macedonenii (se presupune că este vorba de fapt de seleucizi) au botezat provinciile după popoarele care le habitau, Pontus și Capadocia (*ibidem*). Cu toate acestea, nu există dovezi actuale care să ateste că dinastia mithridatică ar fi purtat și titlul de *rex Pontus*. Totuși, ceea ce l-a determinat pe Strabon și pe comentatorii ulteriori să uzeze denumirea de „Regat Mithridatic” ar fi fost influența provinciei romane Pontus, formată în 63 î.Hr. după moartea lui Mithridates al VI-lea Evpator. Acest anacronim a supraviețuit până în prezent.

Din punct de vedere geografic, Pontul a fost împărțit în două părți distincte – o zonă îngustă, de coastă și o regiune montană, interioară, intercalată cu văi fertile de râu și separată de mare prin Munții Pontici, care se desfășoară paralel și aproape de coastă și care au limitat căile de comunicare între cele două zone.

Strabon ne oferă informații valoroase despre regiune. Pe coastă dominau coloniile grecești, cea mai importantă fiind Sinope, cel mai bun port de pe țărmul sudic al Mării Negre, care și-a plantat propriile colonii la Cotyora, Cerasus și Trapezus.

Descoperirea mai multor amfore cu numele a diferite orașe demonstrează legăturile comerciale dintre Marea Neagră și Marea Egee. Regatul Pontului era așezat pe o asemenea rută

* Proaspăt absolvent (2019) al Liceului Tehnologic „Constantin Cantacuzino” Băicoi, jud. Prahova, la momentul înaintării textului pentru publicare. Recomandăm utilizarea textului **doar** pentru lectură.

de comerț, având numeroase bogății naturale precum pește, lemn, bovine și livezi de fructe. Aici se mai adaugă și pământurile fertile ale câmpiei Themiscyra, resursele minerale din munții Paryades, vița-de-vie și măslinile cultivate între râurile Iris și Lycus din câmpia Fanaroea (*idem*, 12.3.30 C556).

Populația era compusă din greci (cea mai mare parte pe coastă) perși și autohtonii anatolieni din interiorul continentului. Cea mai uzuală formă de organizare socială o reprezenta satul, care avea și conotații anatoliene căpătate din vremuri străvechi. Strabon amintește de Hilicomum, câmpia celor o mie de sate, dar și de templul Ma de la Comana (simbol al continuității anatoliene), cu cei șase mii de servitori aflați sub autoritatea unui mare preot, al doilea ca importanță după rege (*idem*, 12.3.32–36 C557–9; 12.3.39 C539).

După spusele lui Herodot, popoarele Asiei au fost încorporate în satrapiile 3 și 19 din componența Imperiului Persan. Influențele iraniene au pătruns repede în teritorii, lucru dovedit de venerarea zeităților persane Anaitis, Omanes și Anadatos la Zela; pe deasupra, unul din numele folosite cu recurență era Farnakes, având origini persane; de asemenea și domnia mithridatică este o evidență a colonizării persane (Herodot, 3.90–94).

După relatările lui Polybius, colonia principală a fost Sinope, fondată de Miletus (Polybius, iv. 56.5; c 217, 32). Data când colonia a fost fondată a dat naștere unor controverse privind perioada colonizării grecești a Pontului, istoricii întrebându-se dacă acest lucru s-a întâmplat chiar în secolul al VIII-lea î.Hr.

Eusebiu estimează că întemeierea Sinopei ar fi avut loc în 631 î.Hr., dar o altă sursă plasează fondarea primei așezări grecești înainte de invazia cimeriană¹, ceea ce ar implica o dată din secolul al VIII-lea î.Hr. Mai mult, tot Eusebiu, plasează fondarea cetății Trapezus undeva în anul 756 î.Hr. (Xenofon, An. IV 8.22). Se poate considera că aceste dovezi literare estimează, după spusele lui Eusebiu, că data de 631 face referire la o posibilă reîntemeiere a cetății Sinope, susținută de Coss și Cretines. Totuși, acest lucru este contestat de lipsa dovezilor arheologice din vecinătatea orașului, materialul grecesc descoperit datând din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., lucru ce a demonstrat că nu există o fundație întemeiată înainte de 631 î.Hr.

Deoarece nu apar mențiuni sau dovezi materiale grecești în Pont înainte de a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., mulți ar plasa aici începutul colonizării grecești în Marea Neagră. Literatura greacă arată c-au existat pătrunderi în Marea Neagră chiar mai devreme de

¹ Cimerienii erau un popor de origine indo-europeană care au migrat în jurul anului 714? î.Hr., ajungând până în Europa actuală (vest și sud). Ei au fost prima oară menționați de către asirieni în secolul al VIII-lea î.Hr. Se presupune c-au migrat datorită expansiunii scite dintre secolele IX–VIII î.Hr. După Herodot, ei locuiau într-o regiune la nord de Munții Caucaz și Marea Neagră între secolele VIII–VII î.Hr.

secolul al VII-lea î.Hr; de asemenea, s-au descoperit obiecte la siturile din Istros (datate din Epoca Geometrică² târzie, c. 720 î.Hr.) și Berezan (datate din Epoca Geometrică Mijlocie, aproximativ a doua jumătate a secolului al VIII-lea). Cu toate acestea, contactele nu implică neapărat colonizarea; în ciuda faptului că există argumente arheologice și literare nu este probabil ca problema să fie soluționată fără dovezi solide (Herodot 2, 377. 8; cf. 191, 421; C 211, I2–22J E 218, I28f).

Cea mai cunoscută dintre coloniile de pe coasta sudică a Mării Negre este Heraclea Pontică, astăzi orașul Ereğli în Turcia, fondată de megarieni și boeți în c. 560 î.Hr. sub conducerea lui Gnesiolochoș, la 217 km de Bosfor.

Coloniștii i-au acaparat pe băștinașii maryandini din jur, transformându-i în sclavi, neputând să-i înstrăineze în afara teritoriului lor (Posidonius, FGrH 87 F). Singurele colonii non-milesiene atestate dinainte de 500 î.Hr. sunt Heraclea, Pagagoria, fondate de refugiați teian din Persia în c. 545 î.Hr. (Herodot, vi. 33.2; Pseudo-Scymnus, 74if.).

„Înainte de 560 î. Hr, toate coloniile din Pont au fost milesiene. După acea perioadă, nu există cu siguranță nici o fundație milesiană datată fie din surse literare, fie din dovezi arheologice. Două concluzii istorice par inevitabile: (1) înainte de mijlocul secolului al VI-lea, Milet a operat cu succes un fel de politică de *mare clausum*³ în Pont (probabil prin acord cu coloniile megariene de la Bosfor); (2) după această dată, colonizarea de către alte orașe grecești a devenit posibilă și Milet însuși a încetat să mai colonizeze” (Graham, 2006: 124).

Mithridates, originea

În legătură cu proveniența dinastiei *mithridatică* s-au emis mai multe teorii. Istoricii antici susțineau că acești regi ar fi fost descendenți ai nobilimii persane, proveniți din Cele Șapte Familii, iar pământurile pe care le stăpâneau erau daruri de la regele Darius I (Polybius, 5.43.2, Diodorus Siculus, 19.43.2). Se confirmă faptul că Mithridates, tatăl lui Ariobarzanes, aproape sigur Mithridates Ctistes, provenea din Cele Șapte Familii și de către Hieronymus din Cardia (*apud* Hornblower, 1981).

Acest fapt este atestat pentru prima oară de istoricul grec Polybius; de asemenea Tacitus,

² Epoca Geometrică (900–750 î.Hr?) – numele vine de la modelele de pe ceramica descoperită (forme geometrice). Ceramica epocii geometrice este cunoscută în numeroase locuri ale lumii grecești (Corint, Argos, Beotia, Ciclade, Rodos, Cipru).

³ Termen folosit în dreptul internațional, pentru a marca o bucată de apă ce se afla sub jurisdicția unui stat/oraș, ce nu poate fi navigată de navele altui stat.

Justinus și Sallustius sunt de accord, toți susținând că regii pontici ar fi avut legături de sânge în Imperiul Ahemenid, practic descendenți ai lui Darius și Cyrus (Sallust, 2.85; Tacitus, 12.18.2).

Fondatorul istoric al regatului, din cele mai vechi timpuri a fost recunoscut ca Mithridates Ctistes, fiind legat de o modestă dinastie care își avea originile pe coasta Propontidei (Marea Marmara), originară din micul oraș mysian Kios. Diodorus este singurul care menționează această dinastie în mai multe pasaje; antigonizii apărau Asia Mică împotriva invaziei lui Lysimachos și Casandru, iar unul dintre incidentele înregistrate de Diodorus este uciderea lui Mithridates, un aliat al lui Antigonos, care era suspectat de trădare față de Casandru. Mithridates, susține el, a fost ucis în vecinătatea orașului Kios din Mysia, după ce a condus Kios și „Arrhine” (sau „Marine”) timp de treizeci și cinci de ani. Succesorul sau a fost Mithridates [fiul său], care a supus mai multe popoare și a stăpânit Capadocia și Paflagonia timp de treizeci și șase de ani (Diodorus, 20.111.4).

Istoricul bizantin Georgios Synkellos dezbate acest subiect al monarhiei pontice în lucrarea sa de căpătâi *Chronographias*: „În anul 5480 de la crearea Lumii (= 22/14 î.Hr.), prin decizia lui Augustus, domnia celor opt regi ai Bitinei, ale căror nume vor fi date, a încetat; au cârmuit începând cu anul 5268 (= 234/226 î.Hr.)⁴, în același timp cu domnia celor zece regi pontici”. Un al doilea pasaj îl continuă pe primul spunând: „Potrivit lui Dionysios, opt regi ai Bitinei au domnit la acea vreme, iar asta a durat 213 de ani”. Și, în sfârșit, un al treilea pasaj oferă informații concrete despre numărul monarhilor cât și despre durata domniei lor: „Zece regi ai Pontului stăpâneau la acea vreme și domnia lor a durat 218 de ani. Apollodorus și Dionysios povestesc despre acest lucru” (Synkellos, *apud* Gabelko, 2009: 47).

Oleg L. Gabelko dezbate abordarea celor trei paragrafe precizând că datele pentru a încadra începutul și sfârșitul regatului bitin sunt incorecte, la fel și în cazul datelor despre regatul pontic, neexistând o explicație pentru aceste incorectitudini (Gabelko, 2009: 48, 49). De asemenea tot în lucrarea sa, savantul rus menționează faptul că a devenit obișnuită modificarea datei de la 213 la 223 în textul *Hronografiei*, deoarece aceasta se încadrează cu perioada epocii regale a Bitinei, începând cu 297/96 î.Hr., prin numărarea a 223 de ani înapoi de la moartea ultimului rege bitin, Nikomedes al IV-lea, în 74 î.Hr. Mai mult, nu explică de ce se spune că atât dinastiile bitine, cât și cele pontice se încheie simultan sau de ce Synkellos numără zece regi ai Pontului, când Appianos și Plutarh menționează doar opt.

⁴ „Data dublă este menționată deoarece G. Synkellos în listele regilor elenistici după moartea lui Alexandru cel Mare numără anii începând din 5493 î.Hr. (ultimul an al lui Alexandru este 5170 = 324/323 î.Hr.), în timp ce pentru vârsta lui Augustus punctul de plecare este 5501 î.Hr. (ultimul an al lui Augustus este 5514 = 13/14)” (Gabelko, 2009: 54, n. 2). Explicație universală pentru cronologia lui George Synkellos.

Toate acestea sunt presupuneri, sursele scrise antice sunt practic absente pentru istoria timpurie a regatului Pontului și chiar succesiunea regilor este încă o problemă pusă în dezbatere.

Diadohii

După moartea lui Alexandru cel Mare a început lupta sângeroasă pentru succesiune între dușmanii și aliații săi. În perioada următoare a războaielor diadohilor un număr mare de state independente s-au ridicat în Asia Mică, inclusiv regatele Bitiniei, Capadociei și Pontului. În timpul secolului al IV-lea î.Hr., regiunea Pontului a făcut parte din satrapia persană din Capadocia (Katpatuka) sub Mithridates din Kios. Acesta a fost urmat de fiul său Ariobarzanes al II-lea, satrap al Frigiei, care va fi trădat de fiul său, Mithridates al II-lea din Kios. Mithridates a fost ucis de Antigonus în 302 î.Hr., a cărui îngrijorare a început să crească dat fiind faptul că fiul lui Mithridates, numit de asemenea Mithridates (281–266 î.Hr.), cunoscut sub numele de Mithridates I Ctistes („Fondatorul”), intenționa să-l omoare (Diodorus Siculus, 20.111.4.) Acesta din urmă a reușit să guverneze până în 266 î.Hr., ca rege al statului cuprins între Capadocia la sud și Paflagonia la vest, cimentând autoritatea familiei sale în tot regatul său. După scurta domnie a fiului său, Ariobarzanes (266–250 î.Hr.), nepotul, Mithridates al II-lea a devenit rege.

Mithridates al II-lea s-a dovedit a fi un rege competent învingând hoardele galateenilor și s-a căsătorit cu prințesa seleucidă Laodice. I s-a dat pământul Frigiei ca zestre de fratele ei, Seleucus al II-lea Callinicus, în ciuda faptului că în timpul războiului fraților Mithridates l-a învins pe Seleucus.

Despre moartea și succesorul lui Mithridates al II-lea există puține mențiuni. Tot ceea ce se știe despre Mithridates al III-lea este că a avut o domnie fără războaie, Imperiul Seleucid încetând să fie o amenințare. Următorul rege, Farnakes I, a purtat un război cu Eumenes al Pergamului, cucerind Sinope, Cotyora, Fanarcia și Trapezus, controlând cea mai mare parte a liniei de sud a Mării Negre. El a fost primul care a stabilit relații de prietenie nu numai cu orașele din Peninsula Crimeea, precum Hersonesus, ci și cu partea de vest a regiunii Mării Negre, orașul Odessus. Măsurile sale au pus bazele unui sistem avansat de comerț în Marea Neagră. Succesorul său, Mithridates al IV-lea Filopator/Filadelfus, a adoptat o politică pro-romană, ajutându-l pe Attalus al II-lea din Pergam (un aliat al Romei) în luptele cu Prusias al III-lea al Bitiniei.

Nepotul său, Mithridates al V-lea Evergetes, datorită alianței regatelor sale cu romanii, a trimis nave și soldați pentru a-i ajuta în cel de-al treilea război punic, fiind premiat cu pământul Frigiei. După moartea sa, regiunea a ajuns sub conducerea soției sale, Laodice, în calitate de regent, care l-a favorizat, evident, pe fiul ei mai mic Mithridates Hrestus. Fiul cel mare,

Mithridates al VI-lea, a asediat Sinope, a detronat-o pe mama sa și și-a ucis fratele.

Conflictele cu romanii

În secolul I î.Hr., regatul Pontului atinsese apogeul sub conducătorul legendar Mithridates al VI-lea Evpator. Acesta a încorporat statului său regatul Bosforului, iar în Colhida și Bitinia și-a înscăunat rudele. Dominația lui se mărise, controlând teritorii până în sudul Ucrainei de azi și în Caucazul vestic.

Prima acțiune a lui Mithridates care l-a adus în conflict cu interesele romane s-a desfășurat în anul 107 î.Hr. odată cu anexarea Paflagoniei de către Mithridates și regele bitinian Nicomedes al III-lea. Sursele scrise antice nu oferă detalii despre modul în care acești doi regi și-au coordonat acțiunile, dar informează că Mithridates a reușit să-și extindă și mai mult teritoriul și să împiedice granițele Bitiniei să se apropie prea mult de centrul Pontului (Madsen, 2009: 194). La finele secolui al II-lea î.Hr., romanii deja cuceriseră o mare parte din Asia Mică, Pontul devenind singura amenințare majoră din regiune.

Neavând o forță pe măsură, Roma și-a încurajat aliații din zonă să lanseze atacuri spre a preîntâmpina o ofensivă din partea lui Mithridates. Acest lucru s-a dovedit un eșec, armatele aliate Romei fiind împinse tocmai până la Bosfor. În acest timp, armata romană s-a retras din Galatia. Roma a ales să se retragă din cauza războaielor cu Iugurtha⁵ și cimbrii din Germania. La vremea respectivă, aceste regiuni erau prea lipsite de importanță pentru Roma, dând impresia regilor anatolieni că ea nu dorește sau nu poate interveni (*ibidem*: 195).

Roma nu a răspuns la extinderea lui Mithridates, până în 97 î.Hr. când capadocienii s-au revoltat împotriva conducerii pontice. După aceea, atât Nicomedes al III-lea, cât și Mithridates, au trimis o ambasadă către senatul roman, pentru a-și susține dreptul asupra Capadociei. Aceste fapte au reflectat faptul că Roma era încă privită ca autoritate în Anatolia. În plus, faptul că Mithridates a simțit nevoia de a primi aprobarea Romei pentru a anexa Capadocia sugerează că nu a avut intenția de a lua parte la o dispută cu cea mai puternică putere din regiune. Încercările sale au dorit să maximizeze extinderea regatului său pe cât posibil, fără a contesta interesele romane până la punctul de război (*ibidem*).

Această strategie, încă o dată, subliniază politica lui Mithridates, care nu voia să confrunte Roma deschis. Desigur, Mithridates a încercat să folosească ceea ce credea a fi un moment slab pentru Roma pentru a-și realiza politica expansionistă. În plus, este esențial să ne referim că nu a

⁵ Iugurtha era un rege al Numidiei; el a servit sub Publius Cornelius Scipio Aemilianus în timpul campaniilor din Numidia (134–133 î.Hr.) și alături de Gaius Marius.

efectuat o incursiune în Asia, până când nu a fost atacat de romani. Dar a continuat, de asemenea, să ridice miza, întrucât s-a constatat că a ajuns foarte aproape de limite, existând posibilitatea unui conflict iminent. În realitate, el și-a dorit război, dar un război în termenii săi, în care romanii ar fi fost agresori, iar Mithridates cel agresat (McGing, 2009: 209–210).

Regatul Pontului era într-adevăr pregătit pentru un conflict major împotriva Romei, din moment ce peste 250 000 de soldați erau la dispoziția lui Mithridates, dar el dorea să aibă un război adecvat și motivat. Cu toate acestea, a-l învinui pe Mithridates de întreaga responsabilitate pentru începerea acestui război este prea simplu. În schimb, căutarea cauzelor pentru izbucnirea primului război mithridatic trebuie să se concentreze asupra forțelor romane conduse de Manius Aquilius și Cassius, care nu au căutat niciodată o soluție pașnică. În schimb, ei l-au provocat pe Mithridates să înceapă războiul, în timp ce pontii se retrageau din Bitinia și Capadocia.⁶ La scurt timp senatul roman, îl investește pe generalul Pompei să se ocupe de așa-zisa amenințare. Campania a fost una rapidă; Pompei anticipează falsele retrageri ale lui Mithridates, acestea fiind de fapt doar momeli pentru a scoate legiunile romane din luptă atrăgându-le pe teren accidentat.

Mithridates va fugi înspre Caucaz, iar în acest timp Pompei va cuceri Armenia și-l va scoate din joc pe aliatul armean al lui Mithridates, regele Tigranes; de asemenea va cuceri și partea de nord a Turciei. În exil, Mithridates va urzi un plan ambițios, dorind să atace Roma, cu o armată de geți și sciți urcând pe Dunăre și reușind să se infiltreze în Italia cu ajutorul galilor. Aceste tentative nu au fost puse în practică, aliații văzând deja în rege un tiran. Înțelegând situația defavorabilă, accentuată de pierderea tronului în favoarea fiului său Farnakes, care a fost încoronat de generalii pontici, Mithridates se va otrăvi, dar viața i-o va curma un soldat gal, otrava nefăcându-și efectul.

Trupul a fost trimis la Pompei în semn de pace și prietenie, dar a fost desfigurat în urma îmbălsămării nereușite. Totuși generalul roman, l-a respectat pe pont și i-a ridicat un mausoleu la Sinope, înmormântându-l acolo pe unul dintre cei mai aprigi dușmani ai Romei (Plutarh, *Pompei*, 42).

Scriitorul Plutarh consemnează în operele sale o legendă despre Mithridates al VI-lea Eupator. Se spune că regele și-a visat moartea înaintea unei lupte cu Pompei. Se făcea că navigând pe Marea Neagră, văzând Bosforul la orizont, se întorsese către oamenii săi spre ai felicită pentru norocul de a ajunge în siguranță la Marea Mediterană. Deodată, se trezi singur într-o furtună, care-i va distruge barca, aruncat fiind apoi pe o bucată din epavă în urma

⁶Appian (XII.3.17) se referă la 250 000 infanteriști, 50 000 călăreți, 400 nave și 130 care de luptă.

naufraziului (*ibidem*: 32).

O parte a regatului a fost anexată acum Imperiului Roman, fiind unită cu Bitinia într-o dublă provincie numită Pontus și Bitinia: această parte includea doar litoralul dintre Heraclea (Ereğli) și Amisus (Samsun). În continuare, simplul nume „Pont” a fost folosit în mod regulat pentru a denumi jumătate din această dublă provincie, în special de romani și reprezentanții lor; este folosit și în Noul Testament.

În 62 d.Hr., Nero a convertit cu totul regiunea, transformând-o în provincie romană. A fost împărțită în trei districte: Pontus Galaticus în vest, mărginindu-se cu Galatia; Pontus Polemoniaca în centru, cu capitala la Polemonium; și Pontus Cappadocius în est, învecinându-se cu Capadocia (Armenia Mică). Ulterior, împăratul roman Traian a încadrat Pontul în provincia Capadocia (Hewsen, 2009: 42).

Ca răspuns la o incursiune barbară asupra Trapezusului în anul 287 d.Hr., împăratul roman Dioclețian a decis să împartă zona în provincii mai mici, cu administrare locală. Districtele pontice au fost împărțite în c. 295 în trei provincii independente, în cadrul Eparhiei Pontice:

1. Pontul Galatian, numit și Diospontus, mai apoi redenumit Helenopontus de Constantin cel Mare după mama sa. Acesta avea capitala la Amisus și includea și orașele Sinope, Amasia, Andres, Iboras și Zela.

2. Pontus Polemoniaca, cu capitala la Polemonium (numită și Side), incluzând și orașele Neocaesarea, Argiroupolis, Comana și Cerasus.

3. Pontul Capadocian, cu capitala la Trapezund/Trapezus, care includea porturile mici Athanae și Rhizaeon. Această provincie s-a extins până la Colchis (Anderson, 1911: 70–71).

Romanizare sau elenizare?

Pontul este una dintre cele mai complexe provincii din Imperiul Roman. Când Pompei l-a învins pe regele Mithridates al VI-lea în 66 î.Hr., a fost necesară o reorganizare semnificativă a Pontului și Bitiniei pentru a adapta fostul regat pontic la standardele administrative romane. Coloniile grecești și orașele elene existente, în general, și-au păstrat forma pre-romană. Una dintre cele mai semnificative schimbări a fost aceea că magistrații ajunși la vârsta de treizeci de ani, mai târziu de la douăzeci și doi de ani, puteau obține calitatea de membru permanent al consiliului din oficiu (Pliniu cel Tânăr, 10.79; 10.80). Influența romană a schimbat viața atât în coloniile grecești, cât și în orașele elene deja existente. Puterea politică era cea mai importantă; atât magistraturile, cât și scaunele de consiliu, erau adunate în jurul celor mai bogați membri ai populației locale. De-a lungul timpului, acest grup a primit cetățenia romană și a devenit, cel

puțin într-un sens legal, roman. S-au organizat festivaluri romane în multe orașe grecești, iar membrii elitei locale s-au implicat și în cultul imperial sau în obiceiurile religioase, devenind preoți (Price, 1984: 58).

Romanizarea a fost și este adesea definită ca fiind un fenomen care se aplică mai ales întâlnirilor culturale dintre Roma și populația comunităților din epoca fierului din partea de vest a imperiului. Privită ca un proces în care populațiile cucerite au adoptat cultura romană pentru a atinge un nivel superior de civilizație, romanizarea, ca termen, nu se aplică lumii grecești. Aici hegemonia romană nu a indus aceleași schimbări culturale ca în provinciile occidentale. Greaca a rămas limba oficială, iar structura civilă era deja în vigoare și a format coloana vertebrală în administrația provincială din est. Mai mult, reglementările sociale tradiționale pe care romanii le impuneau în societatea lor erau practic împrumutate de la greci (Pliniu cel Tânăr, 2.24). De aceea se crede că societatea din regiunea Pontului nu ar fi acceptat prevederile sociale romane, deoarece le considerau inferioare și și-au păstrat aspectele grecești, neavând vreun motiv să treacă la cele latine. Coloniștii romani au fost mai degrabă elenizați, decât să participe la un proces de romanizare.

Romanizarea a fost acum explicată ca fiind o politică romană deliberată, care urmărea să câștige în special elita locală pentru a consolida stăpânirea romană în regiune (Bénabou, 1976). Datorită nivelului ridicat de dezvoltare urbană a provinciilor din Asia, Ahaia și, într-o oarecare măsură, Bitinia, Roma nu a avut nevoie să își implementeze propria structură urbană în aceste regiuni. Coloniile romane fondate în Orient au fost, ca urmare, prea puține și prea răspândite pentru a provoca o schimbare permanentă a modelului cultural în comunitățile grecești. În loc să aibă un efect asupra vieții în provinciile grecești, acest proces a stagnat.

S-a efectuat un studiu asupra cultului imperial din Asia Mică, susținându-se că a fost o formă cu totul nouă de cult al conducătorului, cu mici asemănări cu celebrarea greacă a regilor eleni. Inițiativa de a stabili un cult imperial în orașele din Asia Mică a fost adesea locală și promovată din dorința de a obține un statut mai ridicat atât ca indivizi într-o comunitate, cât și între orașe la nivel provincial. În cele din urmă, într-o serie de studii privind tendințele arhitecturale și clădirile publice, s-a ajuns la concluzia că elemente din viața urbană romană erau mai răspândite decât se credea anterior. Aceste studii au oferit o nouă înțelegere a modului în care cultura romană a influențat comunitățile provinciale grecești. S-a emis o concluzie care a recunoscut influența culturală pe care Roma a avut-o asupra comunităților grecești și a reprezentat o alternativă la ideea lipsei de interes grecesc pentru lumea romană; s-a observat că identitatea culturală greacă se ilustra ca o stavilă împotriva romanității.

Din punct de vedere sociologic, presupunerea că grecii aveau o identitate culturală

cristalizată, definită, este mai problematică. Identitatea culturală este astfel privită ca ceva static, greu de eliminat. Dar, oricum s-ar pune problema, era posibilă eliminarea elementelor autohtone pre-romane? Existau oare comunități care și-au păstrat amprente autohtone în momentul impunerii culturale romane?

Asimilarea se definește ca un proces, prin care indivizii și grupurile asimilate imită modele comportamentale ale culturii dominante. Admiterea în comunitate a culturii dominante conduce în consecință la dezvoltarea unui tip de persoană în concordanță cu modelul societății dominante. Acest lucru duce în cele din urmă la absența prejudecăților, discriminării și conflictelor asupra valorilor și puterii (cf. Gordon 1964, pp. 68–73.). În ceea ce mă privește, eu cred că acest lucru se poate petrece doar în cazul elitei unei societăți. Ca asimilarea să aibă succes, trebuie să apară un proces de împrumut identitar, cultural între cele două tipare. Astfel, apar imitații clișeice adoptate mai întâi la nivelul instituțiilor majore, deoarece acestea se impun în răspândirea informației culturale (magistraturi, temple, biblioteci, chiar și piețe). În cazul de față, multă populație din regiunile amintite ar fi văzut că prețul pentru cetățenia romană era prea mare și nu toți și-l pot permite, fiind un impediment direct pentru lipsa de asimilare a culturii romane.

În concluzie se poate spune că romanitatea a avut totuși un cuvânt de spus, dar nu a putut submina și șterge gena culturală elenă; dimpotrivă, romanii au fost cei care i-au imitat pe greci. Faptul este dovedit de elemente elene deja existente în complexul roman, precum zeitățile și obiceiurile religioase sau modelele arhitecturale.

Între bizantini și turci

„Odată cu reorganizarea sistemului provincial sub Dioclețian (aproximativ 295 d.Hr.), districtele pontice au fost împărțite între patru provincii din eparhia Pontică:

1. Paflagonia, căreia i s-a atașat jumătatea pontică din vechea provincie Bitinia pontică;
2. Diospontus, redenumită Helenopontus de Constantin, conținând restul provinciei Pontus, districtul alăturat și opt orașe (inclusiv Sinope, Amisus și Zela), capitala fiind Amasia;
3. Pontus Polemoniacus, care conține Comana, Polemonium, Cerasus și Trapezundul [Trapezus], cu Neocesarea capitală;
4. Armenia Minor, cinci orașe, și Sebasteia, capitală” („Pontus”; vezi și mai sus, Anderson, 1911: 70–71).

În anul 536, împăratul Iustinian reorganizează regiunea. Pontus Polemoniacus a fost dizolvat, partea vestică (Polemonium și Neocesarea) fiind cedată provinciei Helenopontus, Comana încadrându-se în noua provincie Armenia II, iar restul (Trapezund și Cerasus) s-au alăturat noii provincii Armenia I Magna cu capitala la Justinianopolis. Pe vremea Imperiului Bizantin, Pontul a intrat sub thema Armeniei, cu cele mai vestice părți (Paflagonia) aparținând themei Bucelariene. În mod progresiv, aceste mari theme timpurii au fost împărțite în altele mai mici, astfel încât până la sfârșitul secolului al X-lea, Pontul a fost împărțit în themele Haldiei, care a fost condusă de familia Gabrades și Koloneia (Hewsen, 2009: 47).

După secolul al VIII-lea, zona a cunoscut o perioadă de prosperitate, care s-a încheiat prin cucerirea Asiei Mici în anii 1070 și 1080 de către selciucizi. Readusă în Imperiul Bizantin de către Alexios I Komnenos, zona a fost cârmuită de conducători încă dependenți de restul imperiului, precum familia Gabras din Trapezund. Regiunea a fost asigurată militar din secolul XI-lea până în veacul al XV-lea de o vastă rețea de cetăți .

Imperiul de la Trapezund și comerțul în Marea Neagră

Imperiul de la Trapezund a fost un stat succesor al Imperiului Bizantin, care a existat din 1204 până în 1461, condus de o aripă a dinastiei Comnenilor, descendenți ai împăraților bizantini din această familie, anume ramura Megas Komnenos. Acest stat s-a menținut datorită comerțului, fiind poziționat chiar pe drumul mătăsii. Fondatorii lui au fost Alexios Comneanul și fratele său, David (nepoții lui Andronikos I Comneanul), creând acest stat succesor la scurt timp după prădarea Constantinopolului de către cruciați și venețieni din aprilie 1204. Alexios s-a autoproclamat împărat, punând bazele Imperiului de la Trapezund. S-au păstrat limba greacă și religia ortodoxă.

În 1306 genovezii au dat foc suburbiilor orașului Trapezund, de asemenea și portului, din cauza taxei mari numită *kommerkion*, ce se aplica produselor comercializate de ei. Bizantinologul Dionysios A. Zakythinos în *Le Chrysobulle d'Alexis III Comnene empereur de Trebizonde en faveur des Venetiens* (Paris, 1936), argumentează c-ar fi fost vorba nu doar de o taxă ci de două: *kommerkion* aplicată în funcție de natura mărfii și naționalitatea vânzătorilor și *dekati*, o taxă stabilită în funcție de cea mai mare parte a mărfii comercializate și de modul de transport, pe mare sau uscat (*apud* Miller, 1969: 34–35).

Acest episod a fost consemnat de cronicarul local Mihail Panaretos, numindu-l „Marele Război”. Orașul s-a menținut datorită acestor taxe, dar și a gamei variate de vânzători care veneau să-și comercializeze produsele, în special genovezi, spanioli și venețieni. Pe plan economic,

datorită *pax mongolica*⁷, orașul a beneficiat prin poziția sa avantajoasă de ruta internațională de comerț ce unea Asia cu Europa. De asemenea, *pax mongolica* a reușit să unească mai multe popoare prin intermediul comerțului, orașul servind ca un „*no man's land*”. Conform lui Bassarion, un elev al filosofului platonist Georgios Gemistos Plethon, Trapezundul era un oraș multicultural, unde puteai găsi lucruri unice în lume. Oamenii proveneau din Pont, Galatia, Kilikia, Albania, Iberia, Pampfyllia, existau chiar și negustori persi și egipteni. Toate aceste lucruri au fost înmagazinate într-un *encomium*, altfel zis, în termeni moderni, o evidență comercială a respectivului oraș.

La capitolul ierarhie socială, vânzătorii genovezi și venețieni se bucurau de privilegii speciale, deoarece recunoșteau suveranitatea Imperiului de la Trapezund și erau plătitori de taxe. În anul 1304, genovezii capătă privilegii, fiind scutiți de la plățirea taxei *kommerkion* pe durata a doi ani. Mai târziu, în 1364, venețienii au fost siliți de Alexios al III-lea să achite un nou set de taxe (Zakythinos, 1932: 26–28).

Relațiile dintre monarh și negustorii italieni erau foarte strânse; din 1290 sarea și făina erau vândute direct împăratului, ceea ce dovedește rolul major pe care comercianții italieni l-au avut în integrarea orașului în rutele mondiale de comerț.

Spre sfârșitul existenței Trapezundului, orașul era înconjurat de state mici turcești. Datorită relațiilor cu puterile occidentale creștine, Imperiul de la Trapezund, a devenit o amenințare pentru noua putere din Asia, Imperiul Otoman. În ciuda tributului plătit de oraș, Mahomed al II-lea a asediat și ocupat ținutul în 1461, alungându-l pe ultimul împărat, David Megas Komnenos de Trapezund, punând capăt acestui stat succesor al Imperiului Bizantin.

În ceea ce privește populația, existența Imperiului de la Trapezund a contribuit la păstrarea identității grecești în regiunea Pontului până în secolul XX.

După secolul al XV-lea, ruta comercială Trapezund–Tabriz (Persia) a fost abandonată în mare măsură. Otomanii au monopolizat comerțul din Marea Neagră cu exteriorul. Cu toate acestea, până în 1774, comerțul cu Marea Neagră se redeschisese. Sub stăpânirea otomană, care a început odată cu căderea Trapezundului, în special începând cu secolul al XVII-lea o parte din grecii pontici ai regiunii au devenit musulmani prin „sistemul” *devşirme*⁸.

⁷ Istoricii numesc perioada dintre secolele al XIII-lea – al XIV-lea, când cea mai mare parte a Eurasiei a fost sub stăpânirea mongolă, „Pax Mongolica”.

⁸ Taxă „în sânge” suportată de statele sau popoarele înglobate în Imperiul Otoman, ce consta în selecționarea băieților cu vârste cuprinse între opt și optsprezece ani pentru a servi nevoilor statului otoman (de asemenea obligați să se convertească la islam).

La mijlocul anilor 1830, comerțul în Trabzon⁹ era prosper. Perioada a coincis cu reformele Tanzimat¹⁰. În 1837, câțiva comercianți persani din Istanbul și Tabriz au fost falimentați fiind înlocuiți în mare parte de comercianți ruși, greci și armeni. Pe măsură ce activitățile negustorilor greci și armeni din porturile rusești din Marea Neagră și Tabriz au crescut, poziția grecilor și armenilor în Trabzon a devenit importantă, datorită nodului comercial. În 1856, majoritatea restricțiilor civile rămase asupra non-musulmanilor au fost ridicate și creștinii au fost lăsați să-și declare credința (Bryer, 1970: 30–54). În anii 1860 și 1870, comerțul din Trabzon a decăzut din cauza deschiderii canalului Suez în 1869 și a unei rute alternative create pentru a devia comerțul cu persanii. Până în 1884, comercianții greci și armeni au dominat comerțul exterior. Avantajele de care se bucurau comercianții creștini care dețineau pașapoarte rusești au creat resentimente puternice în rândul comercianților musulmani.

Exodul

Grecii au întemeiat colonii pe țărmurile Mării Negre încă din secolul al VII-lea î.Hr., chiar și în Georgia, sudul Rusiei, Ucraina și în nord-vestul Turciei. Din secolul al XVIII-lea, grecii au început să plece din Pont spre Georgia și sudul Rusiei. Mai târziu, după înfrângerea din august 1922 a armatei elene în Anatolia și schimbul de populație obligatoriu, grecii pontici au fost exilați împreună cu alți greci de pe teritoriul turc în presupusa lor patrie, Grecia. Mulți dintre ei au fost omorâți de către turci atât înainte, cât și în timpul acestei mutări (1916–1923).

După dezmembrarea URSS, mulți ponți cu origini grecești s-au imbarcat spre „Ellada”, necunoscându-se un număr exact al celor care au migrat.

*

După războiul ruso-turc din 1828–1829, în jur de 42 000 de ponți au migrat din Anatolia în urma trupelor rusești în retragere. Din 1856 până în 1866 (după războiul Crimeii) aproximativ 60 000 de greci pontici s-au mutat în sudul Rusiei. În plus, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, mii de refugiați greci pontici s-au stabilit în Caucaz, în special în jurul orașului Kars.

⁹ „Trabzon” este numele turcesc al Trapezundului.

¹⁰ Reformele Tanzimat (sec. al XIX-lea) au marcat o perioadă de scurtă renaștere în Imperiul Otoman, aflat în declin, și aveau ca țel modernizarea statului și consolidarea unei integrități naționale, pentru a putea stopa tendințele separatiste din imperiu și eventualele agresii externe. Reformele au încercat să-i integreze pe cei ce nu erau musulmani și de alte naționalități decât turcă în societatea otomană prin asigurarea unor drepturi egale.

În perioada războaielor balcanice, pe baza unui recensământ realizat în Anatolia și Tracia de către Patriahul Ecumenic, în Pont existau aproximativ 416 000 de greci, iar înainte de 1917 se estimau a fi cam 250 000 de greci pontici în Imperiul Țarist. Ținând cont de aceste informații s-ar presupune c-ar fi existat înainte de genocidul pontic 665 000 de greci care locuiau în partea estică a Mării Negre.

La intrarea armatei țariste în Anatolia, în vara lui 1916, autoritățile otomane au amenințat cu moartea creștinii care nu se prezentau la recrutare sau care dezertau, făcându-le comunitatea responsabilă pentru aceste lucruri. Acest fapt a servit drept scuză pentru a arde satele creștinilor. În decembrie 1916, din „motive militare”, otomanii au dispus deportarea grecilor de pe coasta Mării Negre, departe de linia frontului rusă (Hofmann, 2011: 39). În timp ce mii de greci pontici au murit în cadrul acestor deportări, alții au fugit peste granița rusă sau s-au refugiat în munți și au format grupuri de gherilă. În afară de persecuțiile otomane, sătenii din Anatolia au fost terorizați în timpul și după Primul Război Mondial de către bandiții musulmani.

La finele războiului, alături de trupele rusești în retragere s-a deplasat spre Rusia un număr de 80 000 de greci pontici (Xanthopoulou-Kyriakou, 1991). Tot pe atunci, Eleftherios Venizelos, prim-ministru al Greciei, aflat în tabara Antantei care tocmai câștigase războiul, se vedea în fața unei ocazii istorice unice, anume anexarea vechilor teritorii ale grecilor, în care aceștia fuseseră prezenți încă din antichitate. Ideea unei expansiuni în Asia Mică fusese de asemenea dezbătută, chiar din 1843, prevăzând și o viitoare repatriere a minorității grecești din Imperiul Otoman (situată pe țărmul vestic și estic al Anatoliei și nordul Turciei, țărmul sudic al Mării Negre).

În 1919, Kars și Ardahan (lângă Georgia) au fost ocupate de turci, care au forțat o migrație în masă a grecilor pontici spre Rusia. Din mai 1920, până la sfârșitul lunii februarie 1921, aproximativ 53 000 de greci pontici au plecat din Turcia. Trei ani mai târziu, în iunie 1921, navele de război grecești au bombardat Inebolu (la vest de Sinope). Având în vedere o posibilă răscoală greacă la Samsun, acest lucru a determinat ca toți bărbații greci cu vârste cuprinse între cincisprezece și cincizeci de ani să fie deportați. Mii de greci au fost uciși în acest proces. Schimbul obligatoriu al populației din 1923, prin Convenția de la Lausanne, a legalizat situația existentă. Adică, după august 1922, odată cu înfrângerea armatei grecești din Anatolia, marea majoritate a grecilor din Anatolia fuseseră obligați să plece în Grecia de armata turcă avansată (cf. Klapsis, 2014). Până în 1924, aproape toți grecii anatolieni rămași au fost deportați. Mii de oameni au pierit în acest mod înainte de a ajunge în Grecia. Noua lor viață în Grecia a fost o altă luptă în care mulți au murit în condiții dure. Existau, de asemenea, mulți greci pontici care încă trăiau în Rusia și Caucaz. La recensământul din 1926 se afirma că existau 213 700 de greci

(estimare) care trăiau în republicile sovietice.

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, John George Clark, 1911, “Pontus”, în Hugh Chisholm (ed.), *Encyclopædia Britannica*, 22 (11th ed.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 70–71.
- Appian, 1913, *Roman History. The Civil Wars, Books 1–3.26*, Harvard: Harvard University Press.
- Bénabou, Marcel, 1976, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris: La Découverte.
- Bryer, Anthony, 1970, “The Tourkokratia in the Pontos: some problems and preliminary conclusions”, în *Neo-Hellenika*, vol. 1, pp. 30–54.
- Diodorus Siculus, 2019, *Library, Books 16–20*, Oxford: Oxford University Press.
- Gabelko, Oleg L., 2009, “The Dynastic History of the Hellenistic Monarchies of Asia Minor According to the *Chronography* of George Synkellos”, în Jakob Munk Højte (ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Langelandsgade: Aarhus University Press, pp. 47–61.
- Graham, A.J., 2006, “The colonial expansion of Greceee”, în John Boardman și N.G.L. Boardman (eds.), *The Cambridge Ancient History. The Expansion of the Greek World*, second edition, vol. III, part III, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 83–162.
- Herodot, 1943, în Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 3, „Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie)” – A. Kommentar zu Nr. 262–296, Leiden: Brill.
- Hewsen, Robert H., 2009, “Armenians on the Black Sea: The Province of Trebizond”, în Richard G. Hovannisian (ed.), *Armenian Pontus: The Trebizond – Black Sea Communities*, Costa Mesa, Calif: Mazda Publishers Inc., pp. 37–66.
- Hofmann, Tessa 2011, “Γενοκτονία εν Ποί – cumulative genocide: the massacres and deportations of the Greek population of the Ottoman empire (1912–1923)”, în Tessa Hofmann, Matthias Bjørnlund și Vasileios Meichanetsidis (eds.), *The Genocide of the Ottoman Greeks: Studies on the State-Sponsored Campaign of Extermination of the Christians of Asia Minor (1912–1922) and Its Aftermath: History, Law, Memory*, New York: Arisitide D. Caratzas, pp. 39–111.
- Hornblower, Jane, 1981, *Hieronymus of Cardia*, New York: Oxford University Press.
- Karpozilos, Apostolos, 1999, “The Greeks in Russia”, în Richard Clogg (ed.), *The Greek diaspora in the twentieth century*, New York: St Martin’s Press, pp. 137–157.

- Klapisis, Antonis, 2014, “Violent Uprooting and Forced Migration: A Demographic Analysis of the Greek Population of Asia Minor, Pontus and Eastern Thrace”, in *Middle Eastern Studies*, vol. 50, no. 4, pp. 622–639.
- Madsen, Jesper Majborn, 2009, “The Ambitions of Mithridates VI: Hellenistic Kingship and Modern Interpretations”, in Jakob Munk Højte (ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Langelandsgade: Aarhus University Press, pp 191–202.
- Mango, Andrew, 2002, *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, The New York: The Overlook Press.
- McGing, Brian C, 2009, “Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor?”, in Jakob Munk Højte (ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Langelandsgade: Aarhus University Press, pp. 203–216.
- Miller, William, 1969, *Trebizond: The last Greek Empire of the Byzantine era, 1204–1461*, Chicago: Argonaut Inc., revised edition.
- Plinius cel Tânăr, 1940, in Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 3, „Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie)”, Nr. 262–296, Leiden: Brill.
- Plutarch, 1999, Felix Jacoby (ed.), in *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4, “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 7. Imperial and undated authors, Leiden: Brill (von Jan Radicke).
- Polybius, 1999, in Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4, “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 7. Imperial and undated authors, Leiden: Brill (von Jan Radicke).
- Posidonius, 1940, in Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 3, „Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie)”, Nr. 262–296, Leiden: Brill.
- Pratsinakis, Manolis, 2013, *Contesting national belonging: an established-outsider figuration on the margins of Thessaloniki, Greece*, Amsterdam: Amsterdam Institute for Social Science Research.
- Price, S.R.F., 1984, *Rituals and Power. The Roman imperial cult in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pseudo-Scymnus, 1999, in Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4, “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 7. Imperial and undated authors, Leiden: Brill (von Jan Radicke).

- Sallust, 1999, *Historia*, în Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4, “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 7. Imperial and undated authors, Leiden: Brill (von Jan Radicke).
- Strabon, 1940, *Geografia*, în Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 3, „Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie)” – A, Nr. 262–296. Brill: Leiden.
- Tacitus, 1999, *Annales*, în Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4, “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 7. Imperial and undated authors, Leiden: Brill (von Jan Radicke).
- Xanthopoulou-Kyriakou, Artemi, 1991, “The diaspora of the Greeks of the Pontos: historical background”, în *Journal of Refugee Studies*, vol. 4, no. 4, pp. 357–363.
- Xenofon, 1998, *Anabasis*, în Felix Jacoby (ed.), *Fragmente der griechischen Historiker*, Teil 4 “Biography and antiquarian literature” – A, Biography. – Fasc. 1. The pre-Hellenistic period, Leiden: Brill (von Jan Bollansé u. a.).
- Zakythinos, Dionysios A., 1932, *Le Chrysobulle d’Alexis III. Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens*, Paris: Les Belles Lettres.
- „Pontus”, în *Romapedia*, <https://ancientrome.fandom.com/wiki/Pontus> (accesat la 10 oct. 2019).

